

ГЕОРГИ КАРАСЛАВОВ: ЖИТИЕ И ЛИТЕРАТУРА

Георги Тахов

— Кое е Вашето първо докосване до литературата и изкуството? При един наш разговор казахте, че баща Ви е свирел на мандолина. Може би там някъде е коренът?

— Аз само веднъж съм го чул да свири — майка ми бе забранила да се занимава с музика. Откровено казано, тя имаше само един господ — търговията. Затова, когато от Казанлък се върнах с цигулка и заминах за София да уча, тя я подарила на един прохода от селото. Когато попитах: „Абе, майко, защо ми взе цигулката?“, чудеше се какво да ми каже. Но какво имаше да казва, неопируемо амбициозна, тя искаше да ме направи търговец. Оттам се породил и първият ми конфликт с нея.

— Това е като при ранния Иван Вазов. Те го изпращат да учи търговия, а той остава при хъшовецете във Влашко.

— Не, Тук случат е съвсем друг. В хъшовските времена литературата в страната въобще не е съществувала. Какво от това, че някакъв си там Кръстьо Пишурка е пишел нещо в Лом или Войников в Шумен? Те са били спорадични явления. Баба Съба Вазова дори не е предполагала за тях. Тя си е прелиствала Телемаха и още нещо друго. . . В детството ми вече съществуваше наша литература и аз трябваше да воювам срещу амбициите на майка ми. А — властна, тя не оставяше да ѝ се противопоставят. Споменах, че баща ми се криеше, за да свири с бедната си мандолина.

— Може би той Ви е помагал?

— Нямаше такава възможност. Тя го водеше, както се казва, „като мечка на баня!“

— И все пак, как осъществихте първия си досег до книгите?

— Имах чичо — в последния клас на гимназията. Дойдеше ли от града, носеше си и книгите в къщи. Когато го мобилизираха в Школата за запасни офицери, през 1915 г., аз напипах сандъчето с книгите му и ги обсебих! Между тях беше и „Под игото“, издание от 1910 г. В него видях за първи път портрета на Вазов и илюстрации от Мърквичка и Обербауер. Но книгата ми се видя много дебела, рекох си: „Това не е за мен!“ Все пак, започнах да чета и неусетно я прочетох цялата. Това е първата ми сериозна среща с литературата. Пак от сандъка на моя чичо ми попадна и една малка книжица — „Корней Василиев“ от граф Л. Н. Толстой. Това нищожно на пръв поглед издание ме увлече извънредно много. Разказваше се за изневяратата на една чифликчийка. Не обърнах внимание на автора. Той не ме интересуваше. По късно, когато се запознах с различни писатели, все се питах от кого е тази повест. Веднъж, когато бях в Казанлък в книжарницата на един антиквар, попаднах на тази книжка. Купих я веднага и разбрах, че е от Лев Толстой. Това е втората ми среща с литература

Но и сандъчето на чичо ми не беше бездънно. Трябваше да се потърси нещо друго, а в някогашния Борисовград, сега Първомай, имаше само една книжарничка. Продаваха се издания, изпратени на консигнация, а книгите, които търсех, ги нямаше.

Един ден събрах малко пари и тръгнах за Пловдив. Носех само едни дисаги, пълни с хляб. Гладът през 1915 г. беше пословичен. В разговорките си по влака питах дали в града биха дали книги за хляб. Рекоха ми — „Е, разбира се, стига хляб да има!“ Слязох за първи път на голяма гара. Огледах се и тръгнах по главната улица. Както вървах за центъра на Пловдив, от дясната страна гледам тенекиен надпис: „Книжарница на Петко Беловежов“. . . Това име се помни, не е Ангелов или Петров, запаметил съм го досега! Сигурно във фамилията е имало някои с бели вежди и ги кръстили Беловежови. Влязох аз, а до витрината — жена. Плетеше. Погледна ме — бях с потурки, навуша и цървули. Попита ме какво искам. Викам: „Продават ли книги за хляб?“ Жената скочи: „Хляб ли? Какъв хляб!“ Показах дисагите си и тя веднага ме покани: „Избери си каквито книги искаш и колкото искаш!“

Тръгнах. Те едни рафтове — пълни с книги. Свалях аз — Пенчо Славейков, Пею Яворов, Антон Страшимиров, Елин Пелин. . . Видяха ми се много: „Тия книги, викам, мога ли да взема?“ А тя: „Може, вземи още!“ Но ми стана неудобно. Изкарах двата самуна и ги оставих на тезгяха. На тръгване тя ми тикна още една дебела книга. Прочетох заглавието: „Русское богатство“. На руски. Това е било списание, което издава Короленко. Викам ѝ: „Това не го искам!“ И го върнах. Така се снабдих с книгите, които ме интересуваха и които не можех да намеря в книжарницата на градчето ми.

Трябва да подчертая и едно друго обстоятелство, което за мен е много важно. По същото време попаднах и на първи том от съчиненията на Йовков. Имах братовчед Русин Русев, които бе мобилизиран и служеше в железопътните войски. Бях у тях на гости, чакахме го да си дойде. Връща се той и носи една книга. И я остави. Имаха приземен етаж и я остави там на корнизата. Взех книгата, обърнах я — Йордан Йовков. И започнах да я чета. Докато не я прочетох, не си отидох. Така се запознах и с Йовков. Това ми беше литературното кръщение. Започнах да мисля — аз сам не бих ли могъл да напиша нещо!

— Не се ли опитвахте да пишете до този момент?

— Е, в първи прогимназиален клас се опитах, но беше съвсем подражателно. Освен това въобразявах си, че трябва да пиша стихове. След като знаех Елин Пелин, имах двата му тома — 1904 и 1911 г., и като прочетох Йовков, разбрах, че това, което бих могъл да кажа с белетристиката, е много повече. Опитах се да опиша някои дребни случки. Още на гарата в Пловдив ме бе потресло движението и шумотевията. Там чух, че на Добро поле имало вече пробив. Един младеж дойде и ми тикна един нов каскет в ръцете. Казва: „Момче, подръж ми малко каскета.“ Изгуби се и не се яви. Аз си влязох в купето, а каскета го оставих в ресторанта на гарата. Той дойде — във влака вече, намерил ме и казва: „Дай ми каскета!“ . . . „Ти не дойде, аз го оставих на перона в гостилницата, викам, защо да го взимам с мен!“ И стана един малък конфликт. По него написах един разказ: „Каскета“.

— Печатан ли е той?

— Не, не видя бял свят.

А съществуваше ли в ръкописите Ви някъде?

— Ами, унищожил съм го. . . В 1919 г. аз вече четях всичко, което пристигаше в нашата книжарница в Борисовград. Четях „К’во да е“, „Българин“, хумористични вестници и различни книги, които ми попадаха. Тия стихове, които се печатаха в „К’во да е“, ме увлякоха и мене. Опитах се да пиша хумористични стихотворения ала „К’во да е“, ако може така да се каже.

— А от тях печатахте ли? В същност, коя е първата Ви печатана творба?

— Първата ми отпечатана работа е един виц. В 1919 г. в „К'во да е“.

— В кой брой, спомняте ли си?

— Не си спомням, но може да се намери.

— С Вашето име ли е подписана публикацията?

— Не, с псевдоним. Жан Фастък. Аз самият не изпратих тая драска на перото, а моят другар — Иван Бялков. Грабна го, сложи го в плик и го пусна в кутията на влака. И един ден братовчед ми Русинов ми носи „К'во да е“ — срещнал псевдонима ми в него. Аз му споделях всичко. Имах и тетрадка и я носех в пояса си. Там беше и моят Жан Фастък. Но този ден не носех пояса. Бях тежко болен от тифус. Той влезе и вика: „Ето, отпечатали са го.“ Такова възмущение изживях, че трудно е да го опиша. Това е първата ми печатана работа, една драска на перото, един виц. Съвсем простичък, да не знаеш да се смееш, или да не се смееш: „Учителят пита ученика: — Иванчо, кажи ми едно животно от тип влечуги? Той отговаря: — Баба ми, господин учителю.“

— Ама то не е лошо, то е от фолклора. Вечен е тоя „Иванчо“!

— А следната, 1920 г., майската книжка, отпечатаха стихотворение от мен в „Ученическа мисъл“ в Русе. То минаваше като списание за средношколската младеж.

— Спомняте ли си заглавието му?

— Помня стихотворението, но заглавието не си спомням. Струва ми се, че се казваше „Павел и Виргиния“.

Желал бих да се родя в старинен лес изгубени,
де скитат само зверовете диви,
и тъй, сами, съвсем сами и влюбени
да бродим ние плахи, но щастливи.

Щом падне нощ над звездния всемир,
тревожно ний да склочиме ръце,
да вее в твоите къдри лек зефир,
а те да гаят моето лице.

И тази река, що като ловна линия
се губи някъде там сред леса спящ,
да спрем — ти нежно-плахата Виргиния,
а Павел аз, наивен и любящ.

Това стихотворение се отпечата и се разнесе из гимназията от моите съученици. То бе подписано: Георги С-в, т. е. Георги Славов. Това са първите ми прояви в литературата. В тях имаше чувство, тъй като са породени от младостта. След това влязох в Комсомола. През 1920 г. подадох заявление. Не ме приеха. Поставиха ме на изпитание. Набелязаха ми задачи за изпълнение и на следната 1921 г. ме приеха. Щом станах комсомолец, аз смятах вече, че е неудобно да пращам в каквито и да е списания освен в комунистическите издания. И започнах да сътруднича в „Червен смях“. Отпечатаха още първия фейлетон, който изпратих. „Червен смях“ се редактираше по това време от Крум Кюлявков и Христо Ясенов, а по-късно от Полянов.

— А кои са първите Ви срещи с писатели?

— Това беше 1922 г. Животът все още ме блъскаше от стена в стена. В Борисовград закриха седми клас и се записах в София, в телеграфо-пощенското училище. Съобщението за него донесе баща ми, на когото не можех да възразя. В София подадох заявление с надеждата, че няма да ме приемат, тъй като имаш намалено поведение. Но те ме приеха. И един прекрасен ден се озовах в казар-

мата на телеграфо-пощенската служба в съседство с Централния затвор. Оттам контрабанда изпращах стиховете и фейлетоните си и за пръв път видях писатели. Това бяха Иван Андрейчин, мой учител там по френски език, и Иван Грозев. За Андрейчин аз написах цял очерк, поместен в книгата ми „Близки и познати“. След това се срещнах с Христо Смирненски, а подир него изкачих стълбите към дома на Гео Милев. Посетих и Александър Балабанов. Той издаваше в „Развигор“. Редакцията се намиреше в началото на ул. „Патриарх Евтимий“. Вътре, както може да се предполага — невъобразимо разхвърляно. Балабанов беше много популярен по онова време, четях с увлечение „Развигор“ и намирах един друг литературен свят в него, не такъв, какъвто сам аз си строех в представите ми на село. Последва една стачка в телеграфо-пощенското училище, в която участвах и аз. Беше бурна и директорът полк. Кушев застана на вратата на училището и заяви — „Комуто харесва да остане, комуто не харесва — да си върви!“

Оказа се, че литературата е неотделима от живота и често пъти не литературата решава живота, а животът — литературата.

Щом постави така въпроса споменатият Кушев, възникна и проблемът — накъде? Момчетата бяха все сиромашки. Къде да вървят! Моето състояние беше още по-сложно, при положение, че усещах литературния въздух на София. Имаше едно момче, Ангел Попов от с. Равногор, Пещерско. Той напусна. А едно друго момче — от Видинско. . . Него го изключиха. Аз също напуснах. Отидох в Трета мъжка гимназия при директора Миле Попов — уведоми ме, че министър Омарчевски забранил каквото и да е приемане на ученици. В Министерството на просветата се срещнах с Черноколев от Кюстендил и му се изповядах. Един ден се изтърсих аз в село. Ахнаха майка ми и баща ми. Почнаха да ме ругаят, но ме спаси дядо ми, той винаги ме закриляше. Носех името му — казваше се Георги Славов Караславов: „А, Герги, развика се дядо ми, всичко ще се нареди бе!“ И тръгна с мен към Харманлий да ме настани учител.

— Башата на този Ваш дядо как се е казал? Знаете ли?

— Слав.

— А по-нататък знаете ли някои от рода ви?

— Да, Техо. Нашият посланик в Етиопия сега е Димитър Техов Караславов. Той е също от нашия род. Тоя мой прадядо Техо е живял към 1800 г. в така нареченото Кърджалийско време. И така, аз, потомъкът му, се озовах в Харманлий, на квартира у хаджи Кера Чукурханджиева. Три дъщери неженени и тя самата стара вдовица! Каква по-голяма литература от това? Където погледнеш — все живот неописан.

— По това време в Харманлий пишехте ли?

— Пиших, но повечето четях. И, както се казва, изживявах живота. Създавах житието си.

Там ме завари и деветоюнският преврат. Все по същото време там бях завързал връзки с офицери. Дори в квартирата ми идваше един ротмистър Гъдю Гъдев, от с. Шипка. Той загина при атентата в черквата „Св. Неделя“. Дежурен бил и трябвало да присъства. Той мислеше с главата си, имаше прогресивна подкладка. При деветоюнския преврат ме натовариха от партията да вляза във връзка и с кавалеристите от Шести конен полк в Харманлий. Но се научиха и ме предупредиха, че ще бъда арестуван. На другия ден взех пътя за град Марица, тогава Търново Сеймен. Там беше гарнизонът на 30-и полк, с момчета все от нашия край. Подпомогнаха ме и можах да си пристигна у дома. . .

Житие, наистина.

Отново се опитах да си оправя живота в гимназията на Казанлък. Където оправяне. . . През пролетта чествувах годишнината от превземането на Одрин. Началникът на гарнизона, полковник Илиев, почна реч. Вместо да го-

вори за загиналите при Одрин, почна да ругае Съветския съюз. Полковнишка реч, глупава и преднамерена. Точно се задъха от ругатни и аз събрах глас и се провикнах: „Не е вярно!“ Умълча се народът, гледа, не може дума да продума. След малко дойде един фелдфебел с двама войници с натъкнати ножове и ме арестуваха.

— Как свърши това, нещо направиха ли Ви?

— Какво ще ми направят. Една ученичка, влюбена в капитан Бояджиев, му каза: „Ако не освободите Караславов, няма да се срещам вече с Вас!“

— И тук любовта пак помогнала. . .

— Да, за щастие. Дойде той в два часа, когато в казармата всичко почиваше. Отключи и каза: „Бягай и да те няма и в училището!“

Крих се една седмица, докато всичко поутихна.

1925 година ме завари учител в с. Дебър.

С Гео Милев се срещнах в 1922 г.

— С какво си спомняте тази среща?

— Той живееше в едно пететажно здание до Софийските хали, срещу джамията. На партерния етаж имаше магазин за часовници. Стълбището беше от север. Тръгнах по етажите — тука Гео Милев, там Гео Милев, от врата на врата, докато стигнах до петия етаж. В коридорчето играеха деца. Въртеше се и едно слугинче около тях. Попитах го за Гео Милев, а то се обърна към децата: „Леда, търсят баща ти.“ Леда дойде, отвори и след малко се показа Гео. . . Беше облечен добре. Окото му — прикрито с кичур коса, паднала сякаш небрежно над него. Лицето — малко продълговато, но изключително одухотворено. Смутих се, защото не знаех как да оправдая посещението си. Имах записани няколко абонати за сп. „Вezni“ и това бе повод, но попитах кога ще излезе новият брой на списанието му. Той ми даде някакви обяснения, но може би разбра, че съм отишъл преди всичко да го видя. За съжаление бързаше, имаше някаква среща. Изпрати ме и ме покани пак да го посети. Не можех да предположа, че повече няма да го срещна. Така за мен Гео остана там, все в тази възраст, делови и бързаш за някъде. Взрях с едното си око, с което можа да прозре много повече от редица свои съвременници.

Това бе нашата първа и последна среща.

След априлските събития през 1925 г. в София беше вече пусто и празно. Георги Бакалов беше в емиграция. Александър Жендов — в емиграция. Гео Милев — убит. Христо Ясенов — изчезнал. Христо Смирненски — починал. Николай Хрелков — в емиграция. Ние се срещаме с Христо Радевски, като около нас се въртяха още неколцина млади писатели. Поетите издадоха един лист „Талаз“. А пък аз започнах да печатам стихове в първия легален наш вестник след априлските събития „Единство“. Той беше орган на независимите професионални съюзи, НРПС. След затишието последваха нови схватки с фашистите и това внасяше озон след тежкото и задушно време. От тоя период е останала и една фотография. Бях вече втори семестър в моята първа университетска година. До сегашната нова поща имаше бараки с фотографии и както се бяхме събрали, решихме да се фотографираме. На снимката съм с Никола Ланков, Марко Темялов, Веселин Ценов, Христо Радевски, Славчо Красински и Ангел Тодоров. Ангел Тодоров беше първа година студент по право, Славчо Красински — ученик — лош ученик, и с това се гордееше той, Радевски — втора година студент по филология, Веселин Ценов — първа година студент по агрономия, Марко Темялов — първа година студент по агрономия, Никола Ланков — студент по право. Неслучайно споменавам тази фотография, известна от печата. Тя е от 1926 г. и е част от младостта на тогавашната литература. Колко са различни Ангел Тодоров от Христо Радевски и Христо Радевски от Славчо

Красински. Всеки си има своя поетична територия, но квартирите, скромните софри и безпаричието ни бяха еднакви.

— Спомняте ли си кои бяха тогавашните и по-сетнешните Ви квартири?

— В София най-напред живеех на ул. „Яворец“ № 4 с мой съквартирант, студент по право. Това е точно срещу Римската стена, сега там се издига ново здание. В тая къща прекарахме само една зима, след което се преместихме на ул. „Арх. Й. Миланов“, до боровата гора, срещу къщата на Сирак Скитник. Плащахме 900 лв. наем в тогавашния курс на лева. Когато старата хазайка се отдели и си купи къща на ул. „Вишнева градина“, тръгнахме и ние с нея. Нарамихме скромния си багаж със съквартиранта ми и се настигнахме на ул. „Вишнева градина“. Кой знае, може би ни подмами поетичното име — къщата беше стара, но приветлива. Вътре, макар че беше времето на дантелените покривки — крайно скромно! Аз и сега мога да опиша стаята, защото почти нямаше нищо в нея. И все пак, всяка книга тук бе празник, особено изживяване. За съжаление с тази квартира е свързан и един тежък спомен — изключването ни от университета, след което аз и бъдещата ми съпруга заминахме за Прага. А като се върнахме оттам, живеех в една стая на ул. „Янко Софийски войвода“ в къщата на Любен Тенев. По това време той беше ученик в прогимназията, с къси панталонки. Майка му — вдовица. Имаше и едно братче, за което се грижеше. Горедолу такава е биографията на квартирите ми. За разлика от село на масата ми невинаги е имало хляб, но и залци да са били, те са били споделени с някого.

— А нещо за радостта Ви от първата Ви книга? Радост или тъга, или горчивина — това, което сте изживели?

— Първата ми книга е отпечатана в Плевен. Там беше другарят ми Иван Бялков, който ме свърза с кооперативната печатница, която печаташе евтино. Поисках оферти, пратиха ми и му изпратих ръкописа. Тя излезе в началото на 1926 г. под заглавие „Уличници“ в 1300 екземпляра. Художник на корицата — Александър Жендов. Бяхме приятели с Порфири Янков, който писа на Жендов, и след месец получихме корицата. Тя не е със софийски, а с берлински изглед. Там живееше и това рисувахе. Както споменах, Жендов беше успял да се измъкне от ръцете на полицията и да напусне страната. Радвах се на книгата. Порфири бе вложил много усърдие и направи всичко, което беше по силите му. След разхвърляните публикации вече можех да разгръщам и собствени страници.

— Как се отнесе критиката към нея?

— За голямо мое учудване — добре. Само някакъв десен критик злостно се пообадил. Но и на това се зарадвах. Бях улучил целта.

— Заглавието звучи добре за онова време. То е в тематичния спектър и на Александър Жендов.

— Нищо не бяха 1300 екземпляра, но достатъчно беше да напишеш над книгата си заглавие като „Уличници“, за да влезеш в темата на ония години. Нека си спомним само Христо Смирненски с неговата „Цветарка“ и с „Братчетата на Гаврош“ и ще се убедим в това. Войнните и социалната разруха бяха оставили тежко наследство. В бедните писателски квартири, ветровити мансарди и в сутерени дълбоки три стъпки под земята литераторът едва ли можеше да търси само поетиката на времето. Така беше и в другите изкуства. Жендов намери своя прекрасен и измъчен свят именно в крайните квартали, между гаврошчетата и социалната нищета. Но в градската злъч се намираше място и за хумор.

Преди да се превърне в Смирненски, обичаният от всички Ведбал, Йохан, Южен Северняк, Господина от мансардата и пишещият с още около 50 псевдонима Христо публикува редица хумористични неща. С тях той е в сферата на веселия делник, на закачливия хумор и шегата. В този период той не печата много работи със сериозна идейна подкладка. И все пак ние го четяхме с обич.

Сега дори съм изненадан, че творчеството му обема цели шест тома — това все пак са предимно стихове от „Българан“, „К'во да е“, „Маскарад“ и от доста второстепенни издания. Споменах — в самото начало с не кой знае колко определена социална позиция. Просто хумор.

— И все пак това е неговият път.

— Но за този път Димитър Полянов, по чужди внушения (на Вълко Червенков), написа една невярна, за да не кажа недостойна статия против Смирненски. Това бяха цели 20 гъсто изписани страници на пишеща машина, срещу която се противопоставих. Пратиха я по времето, когато бях главен редактор на сп. „Септември“. Казах: „Не, не мога да я напечатам! Дума да не става!“ Настояваха: „Ще я напечаташ“. . . Викам: „Ще ме уволните, ще назначите друг, послушен редактор, нека той я напечатат.“

От Смирненски са се учили не само много наши поети и белетристи, а и много наши хумористи. Въобще основите, които Смирненски е положил в развитието на нашата революционна литература, са толкова големи, че ние още не сме ги осъзнали и не сме ги анализирали.

— И може би е трудно да ги анализираме, толкова са широки. Малко са изследванията върху стиха му, върху поетичните му открития и противоречия. Напоследък си спомням само една статия в тази насока. На Любен Любенов в „Литературен фронт“ — „За римната схема на „Червените ескадрони“.

— Ето, виждате ли!

— Тук изниква и един друг въпрос с малко по-друг смисъл. Може ли критиката да създаде един автор?

— Според мен всички опити в това отношение са претърпели пълен провал. На времето Александър Балабанов се опита на наложи на литературния вкус на читателя една поетеса като Яна Язова. И не успя. Пак той провъзгласи някакъв писател от Стара Загора, спечелил литературен конкурс. И пак не успя. Пенчо Славейков бе провъзгласен от д-р Кръстев за по-голям автор от Иван Вазов. Това не бе нужно на Пенчо Славейков, защото той има своето значение в нашата литература. Д-р Кръстев стигна дотам, че го сравни дори с Ботев. И всеки остана на мястото, което му се полагаше. Д-р Кръстев разполагаше с цяло списание, и то не какво и да е. Той искаше да внуши на читателя, че П. Ю. Тодоров е много повече от това, което е. И тук времето постави стойностите по местата им. Реката от критическо мастило се оказа недостатъчна да промени разбиранията на идещите поколения.

Има и обратни случаи, при които критиците са се опитвали да омаловажат някои писатели. Много добър пример за това е споменатият Вазов. Само какви филипики е написал Пенчо Славейков за него! Не остана по-назад и д-р Кръстев. Те влизат и в томовете със съчиненията им. Те не искат да видят и „Под игото“, но все пак Вазов си е Вазов. Нищо не могат да му направят. Както би рекъл някой човек от народа: „Не могат да му нагризат цървула на Иван Вазов.“ Или да вземем Елин Пелин. Д-р К. Кръстев не само че не е печатал нищо от Елин Пелин, ами и върху изпратения от Елин Пелин разказ усърдно е написал присъдата си. Но тя не беше присъда на цялата литература, а само лично на д-р Кръстев. Представете си сега нашата литература без него. Много писания от онова време можеш да прескочиш, но Елин Пелин — не. В същност в литературата не може да се играе на прескачане, защото уроците от това са сурови. А падането — тежко!

— А има ли според Вас такъв писател, който заслужава да се потърси, както се казва, в праха на литературната история?

— Има такива писатели.

— Може би няма кой да ги потърси, или няма подготвени в това отношение хора, така че предпочитаме да се занимаваме с онова, което е станало вчера или днес.

— Незаслужено нищо не се споменава например за Никифор поп Филипов, писал някога и под псевдоним Фалко Пелигринус, латинското название на орел. Едва ли го има и в речника на българските псевдоними. Той написа по-вест „Бирникът дошъл“. Много популярна на времето, за половин година книгата претърпя две издания. След нея — „Разкази за ловца“. Само заради тях дори той заслужава своето място сред едни от талантивите строители на българската литература. Той беше много скромен човек. Почина, не мога да си спомня точно кога, но и смъртта му мина така незабелязано. Да не говорим за публикациите му в печата, които са затиснати от пластове по-сетнешна книжнина.

Ще кажа и нещо повече. Дори има писатели, които са игнорирани нарочно, съзнателно. И причините за това са от най-различен характер, но във всички случаи не в полза на самата литература. Един такъв писател е, да речем, Асен Разцветников. Той е значителен поет и изобщо голям писател.

— Може би не можем да му простим някои грешки и го забравяме?

— Абе, „грешки“. Важното е кое надделява върху кантара на времето. Ние простихме на Ангел Каралийчев грешките, а някак гледаме да заобиколим съдбовните „Жертвени клади“. Чуйте само как звучи заглавието, а що ли да се разлисти тази поезия.

— Вие сте съвременник на ония години. Може би затова така усещате духа и смисъла на тази литература.

— Време, в което трудно се пишеше без псевдоним. Или по-точно не псевдоним, а псевдоними. Наложил се да издадем специални речници, за да уточним кой зад кои имена е седял. Чия ръка е писала този или онзи материал. Кой се е обричал с това или онова стихотворение. Повечето от тия имена оставаха редакционна тайна.

— Да се върнем по-близо до Вашето творчество. С какви псевдоними сте работили лично Вие?

— С доста много.

— Всичките ли са в речника на Иван Богданов?

— Повечето от тях. Но има и такива, които и аз съм ги забравил, използвани еднократно или временно при обстоятелства, които са били по-силни от литературния факт. В някогашния в. „Ехо“ например имам псевдоними, които не ми остана време да потърся. Там, струва ми се, имах и псевдоним „Трън“. Писах и като Червенокап, Агор Млад, Агор Чернорък, Гец, Касий, Карас, Крик, Бюлбюлбей, Селянин, Ротю Фанев, Репортьо Кос и други. Той Иван Гърчев беше почнал да събира псевдонимите, човек близък до тях, но се провали и като литератор, и като личност и пропадна някъде със сѐ тях!

— Срещам Ваши журналистически материали и в някогашното списание „Сердика“. Някои от тях са с исторически аспект, за София, за стари книжари...

— Сътрудничех там, защото до голяма степен то беше наше списание. Редактираха го Орлин Василев и Петър Славински. Там сътрудничеха Борис Ангелушев, Христо Радевски, Петър Динеков, Тодор Боров и други наши книжовници и писатели. То беше хубаво издание. Споменах за Тодор Боров. Скоро разбрах, че е написал интересни спомени за Христо Ясенов. Той помни много неща и при него всичко е документирано.

— Какво ще кажете за документацията на писателя от позицията на Вашия опит?

— Има „документация“ себехвалебствена и документация обективна. Трябва да се прокара сериозна граница между тях. Такива себехвалебствени документи не струват и един грош. Например Стилян Чилингиров пише за Иван Вазов небивалици. Ще Ви кажа и един пример. Написа той спомени за Христо

Смирненски и ми ги изпрати като главен редактор на сп. „Септември“. В тях иска да убеди читателя, че той бил измислил псевдонима Смирненски. През 1919 — 1920 г. Христо бил отишъл в Народната библиотека за някаква книга или материал. И Чилингиров го попитал: „Как се казваш, момче?“ А Христо му отговорил: „Измирлиев, Христо Измирлиев!“ Учудил се Чилингиров: „Е, защо Измирлиев? Христо Смирненски! Измир е турско. А Смирна е гръцко, по-наше.“ Върху тези небивалици аз му писах доста учтиво: „Псевдонимът Христо Смирненски за пръв път се появява в сп. „Смях и сълзи“ в 1917 г. Там са сътрудничили още Христо Бръзицов, Александър Жендов, Крум Кюлявков, Никола Гръбляшов — Мак-Гро, Радослав Габровски—Интеграл и други. С уважение: Георги Караславов.“ Между тези „и други“ имаше и един, чието име ще премълча. Той на времето издаде във Варна една стихосбирка „Мръква“. И Гео Милев го подиграваше във „Везни“: „Мръква“.

Та да се върнем към документацията. Има автори, които измислят до неудобство. Т. е. — съчиняват. Макар че някои от тях, като Чилингиров, имат свои големи заслуги, които не бихме могли и не би било правилно да отминем. Но по начало трябва да се събират и спомени, и писма, и документи. Да се събира литературна памет.

— Ето, затова трябва да се съжاليا за Вашия пръв разказ „Каскета“.

— Е, той касае само мен. Лошото е, когато се накърнява, погубва или започава общата литературна памет. Да споменем ли в тази връзка например Владимир Русалиев? За него имам и ранни спомени... Вървя веднъж по „Цар Освободител“ и гледам в зданието на т. нар. Чиновническо дружество една обява върху вратата — сказка от Владимир Русалиев. Влязох в залата. Седнах скромно на стола. А той се разпалил и като ръкомаха патетично ту наляво, ту надясно: „Едгар Алън Пооо...“ Ама едва ли не почва да плаче. Или, за Балзак — не Ругон Макаровци, а „Ругон Маритеее...“ Е такива неща, от които всеки самоуважаващ се писател би потънал от срам. И глупости. Просто глупости. Съжالياм, че говоря така, но нали за истината трябва да се говори с истина. Излязох с една бележка по повод на тази негова „сказиета“ в един вестник, който редактираше Людмил Стоянов. И още на другия ден той пристига: „Това не е вярно!“ Викам: „Аз те слушах пукин-сукин сине! На мен ли ще ги разправяш, че не е вярно! Аз те слушах.“ Значи отрича документацията и от вчерашния ден. Как да ви говоря с общи приказки за документацията без този епизод? Той има едни съчинения и за Екатерина Ненчева, починала твърде рано, съпруга на Иван Харизанов — племенник на Яне Сандански. Поетеса, към която авторът при всички положения би трябвало да се отнася с уважение. Една добра и тъжна като живота си поетеса.

— Ето още един повод, за да се върнем към забравените и заслужаващи вниманието и уважението ни творци. Нейните „Снежинки“ отдавна не са виждали бял свят. Кажете-речи от изданието с предговор на Веселин Ханчев.

— Първото издание на нейните „Снежинки“ беше с илюстрации от Видю, Илия Енчев—Видю. Той се занимаваше не само с рисуване, а и с изследвания, народописи, проучвания. Той беше от Казанлък, почти среден на ръст, с дълга коса. Пътувал из Северна и Южна Добруджа.

— В тази връзка бихте ли казали нещо за българите в съседните на нас литератури?

— Най-яркият пример е Панайот Станчов—Черна в румънската литература. Роден в с. Черна в Добруджа, той умира в Париж и е един от най-значителните техни поети.

— През 1936 г. за него издава специална книга Христо П. Капитанов. Един ценен труд, със снимки на неговата майка, баща, селото, училището, в което е учил. Издание е на „Добруджанския народен университет“.

— Това е наша поетична кръв в съседните литератури. От български произход е и Бора Станкович, т. е. Борис Станков. Роден в 1880 г., той е автор на известния в югославската литература роман „Нечиста кръв“. Има и една пиеса „Кошана“, сборници разкази, повести и др. В „Нечиста кръв“ той описва живота тук, в Софийско, Рилския манастир, тоя свят, в който е израснал като дете. Те го критикуваха и затова, че употребявал прекалено много българизми. Той умира като един от най-значителните техни писатели. Така че в тяхната литература няма Един Пелин, но има все пак писател от Шопско — Бора Станкович. В Гърция пък Пърличев издава великолепната си поема „Арматолос“. В румънската литература работи и Виктор Евтимю — Виктор Евтимов, бележит литературен творец с огромно творчество. Но всички те влизат в литературите на самите народи, сред които работят и живеят.

— Все пак у нас имаме достатъчно автори, които също можем да преоткрием, както вече споменахме. Това е огромно богатство. Вие споменахте за доизясняването на Разцветников.

Жалко, че той не поживя по-дълго време!

— Не поживя, но това, което остави, е крупно дело. Има и един друг автор, с по-различен характер и значение. Иван Руневски. Той загина през Балканската война. Адвокат. От него си спомням сборника разкази „Нашенци“.

— Неговата сестра и сега притежава много ръкописи, които не са публикувани. Една част — изпратени от фронта.

— Дори само заради този факт би трябвало да се потърси и той. Дето се казва, умира за тази земя. Влиза в пантеона ѝ. Само дежурните чествувания, свързани с гибелта му, са просто обидни! Ами ето и почти забравения Стамен Панчев. Когато споменават за него, цитират само „Сине мой“, а до това стихотворение не се е стигнало случайно. Има и по-малки стъпала. А освен тях писал е прочувствени писма и статии. Ние сме свикнали книгите обезателно да съдържат само стихове или само писма, само статии! Отдели Ботев от писмото му до Венета и веднага ще загубиш нещо от поета.

— Стамен Панчев е роден на 1 декември 1879 г. През настоящата година би трябвало да се чествува стогодишнина от раждането му. Досега не съм срещнал името му в издателските планове.

— Може би ще отбележим това с една-две статии около самата дата. В незаслужена забора е и белетристът Тодор Чопов, сестрин син на Гоце Делчев. Той също е в пантеона на загиналите, воювал за нашата голгота, Македония. Добър театрал, артист, честен и скромен човек, участник в Септемврийското въстание. Той е брат на Туше Чопов, който държеше някогашното писателско кафене „Средец“. Те имат и един друг брат, който също загива, и то твърде млад. Разказите на Тодор Чопов, които издадохме преди няколко години, далеч не са всичко, което може да бъде открито и събрано. Сестриницът на Гоце Делчев заслужава това.

— Само като се спомене Македония, и човек започва да ненавижда Фердинанд Кобурготски. Той е един от виновниците тази *чисто българска твърдина* да остане извън пределите на отечеството. И не се намери нито един патриот-офицер да го застреля, преди да извърши това! Може ли да има каквото и да е съмнение, че той бе агент на пангерманизма и на австроунгарския империализъм? Самото му идване тук е вече национална драма! И Вапцаров е от тия наши земи, и Христо Смирненски, и Георги Димитров, и Димитър Благоев, и Отец Паисий... Е, какво може да се говори повече! Да не навлизаме в по-старата история, която е от ясна по-ясна.

— Това, което вие създадохте, е свързано и с тази българска твърдина.

— Тежко на този, който смята, че пише само за една част от отечеството. То не е чак толкова голямо, за да можем да отстъпим и един камък от него. Откъде да знаеш, може хайдушко възглаве да е бил тоя камък...